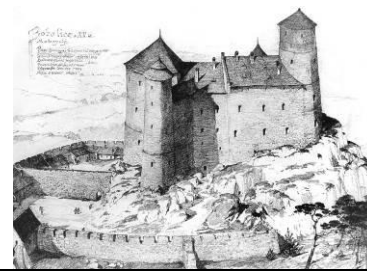

Citation: Kurek, J. (2024) 'Ruinination or reconstruction: dilemma of Krzyżtopór, Bobolice, Mirów and Korzkiew castles', *Space & Form | Przestrzeń i Forma* 59. <http://doi.org/10.21005/pif.2024.59.E-01>

Open access article
Creative Commons Attribution (CC BY)

DOI: 10.21005/pif.2024.59.E-01

RUINATION OR RECONSTRUCTION: DILEMMA OF KRZYŻTOPÓR, BOBOLICE, MIRÓW AND KORZKIEW CASTLES

RUINA(CJA) CZY ODBUDOWA – DYLEMATY ZAMKÓW KRZYŻTOPÓR, BOBOLICE, MIRÓW I KORZKIEW

Jan Kurek

Dr hab. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-0853-5312

Professor emeritus of the Cracow University of Technology, Poland
Faculty of Architecture

ABSTRACT

After a tumultuous history, numerous ruins of fortified castles have survived in Poland. There is a large number of them in Jura Krakowsko-Częstochowska. Today, the question whether to rebuild these castles or to leave them as 'permanent ruins', is a problematic one. This question also needs to be asked concerning the future fate of the grand magnate residence of Krzyżtopór castle in Ujazd, which has been considered a permanent ruin for many years. Do we want such a 'future' and fate for our monuments?

Keywords: castles, rebuilding, reconstruction, permanent ruin.

STRESZCZENIE

W Polsce, po dziejowych zawieruchach, zachowały się liczne ruiny obronnych zamków. Duża ich grupa istnieje na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Dziś problematycznym jest pytanie czy zamki te odbudowywać, czy też pozostawiać jako tzw. "trwałą ruinę"? Pytanie to trzeba postawić także w sprawie dalszych losów wspaniałej rezydencji magnackiej zamku Krzyżtopór w Ujeździe przez lata uznawanego za trwałą ruinę. Czy na takiej „przyszłości” i losie naszych zabytków nam zależy?

Słowa kluczowe: odbudowa, rekonstrukcja, trwała ruina, zamki.

1. INTRODUCTION

Ruin is both the state of an object and a process that affects it. This word occurs both as a noun and a verb. By turning to this second, active understanding, we move beyond a certain state that the noun form too easily immobilises, transforms into a passive, unchanging object (Widok 2013). This means that a ruin can be judged in relation to a past viewed through nostalgia, or we can consider it as a current, temporary state of emergency of progressive destruction or decay. In this sense, a given ruin need not be a mere passive continuation of a past state, but can be a new beginning of the history of a monument, not determined solely by its 'baggage' of a complex heritage of history and tradition.

There are those among us who look at contemporary cultural landscapes, i.e., the space perceived by people that contains natural elements and the products of civilisation. Examples of the cultural landscape include not only fields, meadows, pastures, orchards and gardens, but also the remains of man-made structures – including residential and defensive structures, which have survived in better or worse condition to our times. In the late 1980s and 1990s, Poland was among the European and even world leaders in the field of cultural landscape protection (Klupsz 2016). In 1990, the Law on the Protection of Cultural Assets established the forms of protection for the cultural landscape, and in 1992, UNESCO also recognised the cultural landscape as heritage worthy of preservation. Today, after more than 30 years, political change is bringing about a need for a different stance on property – especially private property. The conflicting interests of different social groups are becoming a problem, alongside a lack of basic public education in the sphere of culture and the arts. In 2003, the new Monument Protection and Preservation Act created the possibility of protecting the cultural landscape, regardless of its state of preservation, as an immovable monument.

The Act, amended in 2015, clarified the rules for the establishment, operation and preservation of a cultural park and scenically distinctive areas with immovable monuments characteristic of the local architectural and settlement tradition. The dual and complex nature of the valorised landscape structures means that their classification is often carried out intuitively through decisions on forms of protection. In addition, political opportunism and a lack of continuity in municipal landscape protection policy and frequent short-sighted subservience to the property developers' lobby are negative phenomena. Therefore, the protection and shaping of the cultural landscape is not only a concern for aesthetics, external order and attention to spatial order, but is a necessity to understand that the cultural landscape is a dynamic phenomenon. The effectiveness and relevance of this protection requires knowledge of a monument's value. Valorisation can be aided by, among others, the JARK-WAK architectural and landscape unit and interior method, formulated in 1999 by Professor Janusz Bogdanowski of the Cracow University of Technology – for planning and architectural scales (Klupsz 2016).

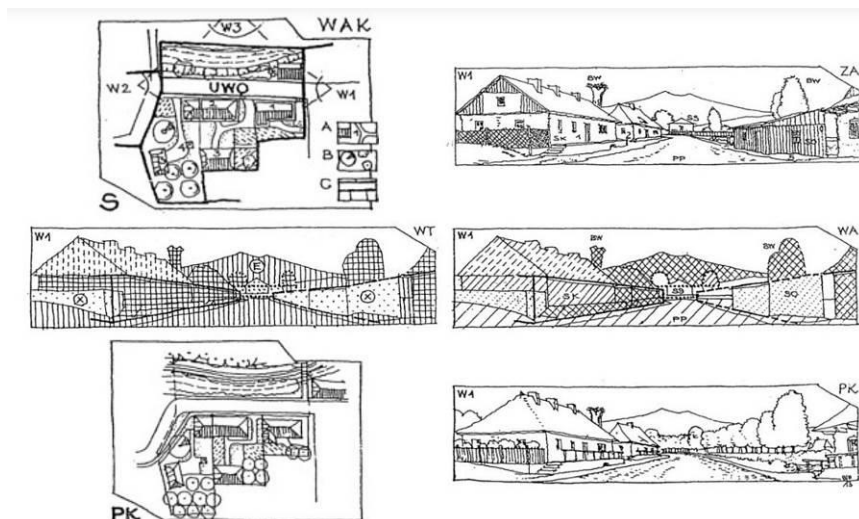

Fig. 1. An example of the application of the JARK-WAK method for a rural street in the village of Ślemień (silesian province). Source: Skrzypek 2024

Ryc. 1. Przykład zastosowania metody JARK-WAK dla wiejskiej ulicy wsi Ślemień (woj. śląskie). Źródło: Skrzypek 2024

A non-negotiable element of this method is the criterion of historical change. This criterion, together with the consideration of planned and designed modifications and in consultation with the competent representatives of the conservation authorities, should also competently and rationally determine the potentially allowable transformations in a given cultural landscape.

An analysis of landscape values that identifies visual forms identical to the language of forms of a given landscape may be supported by the method of 'landscape frame analysis' (Kępkowicz 2008) based on defining measures identical to the forms of the local landscape through analyses of its panoramic views. This method assumes the equivalence of the individual structures building up the landscape and thus the equivalence of landscape types, focusing on the aspect of picturesque-ness. This aspect can, it seems, be analysed not only in relation to the icons of the landscape, but also in relation to Warsaw's Old Town, the view of Silesian mines or views of the remains of historic palaces and castles. This analysis can help define landscape beauty and ugliness, helping to inform contemporary, current design and development decisions. A good illustration of the problem – the need and relevance of such analyses – are the dilemmas surrounding the acceptability of modifications to the historical structures of the ruins of castles in Mirów, Bobolice, Korzkiew and the Krzyżtopór magnate's residence in Ujazd.

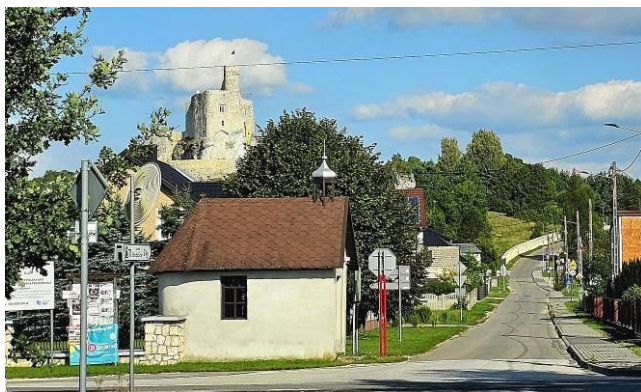

Fig. 2. Mirów (Silesian Voivodeship), analysis of the landscape frame of the access to the castle, revealing elements-forms that "litter" the landscape and need to be arranged. Source: author's photo, 2024

Ryc. 2. Mirów (woj. Śląskie), analiza kadru krajobrazowego dojazdu do zamku, ujawnia elementy-formy „zaśmiecające” krajobraz i wymagające uprządkowania. Źródło: fot. autora, 2024

2. METHODS AND MATERIALS

The main research methods undertaken in relation to the presented castles and their problems are critical analysis of literature, field research, interviews with investors and owners of historical buildings. The most research and analyzes concerned - taking into account both the size and historical importance of the facility, as well as the time devoted to field research (in the facility) – the Krzyżtopór castle. A project for the reconstruction and protection of the castle prepared in the 1970s. Developed at the request of the Management of the Renovation of the Wawel Royal Castle (director: Prof. Alfred Majewski), the project required both solid historical research and own research: supplements to measurements and local discoveries, arrangements and detailed photogrammetric documentation and creation of own photographic documentation for many years. It is worth adding here that as part of comparative research, the author visited, among others, castle in Podhorce (now Ukraine) – also of the *palazzo in fortezza* type. For the three remaining objects, the author made a photographic inventory and a query of historical and research materials, and also talked to their owners/investors about the goals, means and validity of the adopted construction and material solutions, in the context of specific conservation recommendations.

Madness or method?

The contemporary condition of various ruins that have persisted in the Polish cultural landscape makes one wonder about their possible future – can there be anything positive in thinking about ruins and through ruins? (Ruina(cja) 2013). It seems that the ruins of their beauty – picturesque and mysterious – gain the strongest mental transmission in artistic messages – paintings, graphics

and photographs. Then the ruins live in our memory as an iconic message – seemingly permanent and unchanging. Can we, and if so, then to what extent, alter this message without losing the significance and strength and its impact?

Figs. 3-5. The charming Bobolice castle's ruins in a watercolor and engraving from the mid-19th century, and in a contemporary-even painterly-photograph. Source: Bobolice 2015, Lasecki - castle 2024/.

Ryc. 3-5. Urokiwie zwaliska zamku Bobolice na akwareli i rycinie z poł. XIX w. oraz na współczesnej – wręcz malarskiej fotografii. Źródło: Bobolice 2015, Lasecki – zamek 2024

This paper is an attempt at answering this question using a comparative analysis of the histories of selected castles whose contemporary remodellings are the subject of many conflicts and polemics among specialists – art historians, monument conservators, architects and finally among those who visit each of the historic structures. These analyses will be based mainly on the following methods: observation, simulation and design, the intuitive method, survey, and critical literature review; we will also be dealing with a multiple-case study.

When looking for a premade solution – especially intuitive design simulations and proposals, it is worth referencing Ruskin and Morris's ideas (Sołtysik 2012) who searched for an antidote to the deterioration of contemporary architecture. It is notable that they proposed a return to the Middle Ages, favouring simplicity, organicity, natural shapes, access to nature, rough brick (here, stone) walls, good craftsmanship, etc.

3. PROBLEM WITH DEFINITIONS

According to the author, the understanding of these concepts should be (in short) as follows:

When presenting problems associated with work on historic buildings, we do not always correctly use terms such as renovation, reconstruction or rebuilding, so for the purposes of this discussion I will briefly outline their encyclopaedic meaning.

Ruin, ruination – Ruin is both a condition of an object and a process that affects it; ruination (colloquially) is to bring to ruin, to destroy completely, to fall, to destroy, to demolish.

Reconstruction – restoration of a destroyed historic building or its no longer existing details to their pre-destruction state, which is done on the basis of surviving plans, designs, photographs or sketches. It can accompany the conservation of monuments when the need to preserve more of the original elements requires it.

Rebuilding – the reconstruction of a building in its entirety or in part, in its place and to the dimensions of the previously destroyed or damaged building, whereby the use of construction products other than those used in the original state is permitted.

Revitalisation (Latin *re-* + *vita* – literally: 'to bring back to life, to revive' also *urban renewal*, *urban redevelopment*, *gentrification* etc. – a set of urban design and planning measures coordinated by the local municipal administration aimed at the social, architectural, planning and economic transformation of a distinct area of the municipality that is in a state of crisis due to economic and social factors.

In Polish, the term revitalisation is sometimes misused as a name for any renovation, adaptation, modernisation, etc. Meanwhile, this concept refers to actions taken on a large scale (a district, part of a city) and in relation to multiple levels of urban space functioning (architectural, social, economic, cultural, etc.).

Revalorisation – in the broad sense of the word, revalorisation is restoring an original value, renewal, restoring splendour.

Revalorisation – conservation activity aimed at restoring the use value and exposure of the cultural heritage of both architectural monuments and urban complexes.

The term revalorisation, in reference to buildings, includes a combination of conservation measures (such as cleaning, repositioning, reintegration or reconstruction), with the entire repertoire of adaptation treatments. The result of these activities is the adaptation of existing or decayed complexes, with the maximum possible preservation of historical values, to the requirements of contemporary users, functional adaptation and integration into the urban context. Revalorisation in combination with the entirety of economic and social measures related to functional and use improvement is called revitalisation.

Renovation – restoring the use value of a building.

4. FOUR CASTLES

4.1. Mirów

The castle in Mirów is one of the most beautiful on the Eagles' Nests Trail in Jura Krakowsko-Częstochowska, an area rich in picturesque limestone rock formations, with a system of medieval castles embedded into them, which once defended the then Polish borders against invasions from Upper Silesia. A presumably original wooden gord from the 14th century was replaced with a masonry castle, which was extended over time to the size of a large fortress (Szlak...). It changed hands several times and each time there were changes in its appearance. Conquered in 1587 by Maximilian of the House of Habsburg, it gradually declined. After its destruction during the Swedish Deluge, its ruination continued and by the end of the 18th century it was abandoned, with the ruins only providing building material for the inhabitants of the surrounding villages.

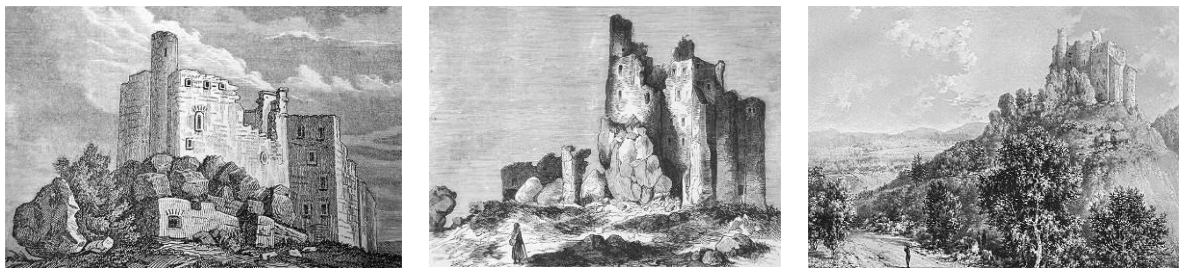

Fig. 6-8 Mirów castle on engravings from the 19th century. Source: Mirów - zamkomania
 Ryc. 6-8 Zamek w Mirowie na rycinach z XIX w. Źródło: Mirów – zamkomania

Fig. 9-11 Mirów castle – projection and reconstruction visions from the 20th and 21st centuries.
 Source: Mirów – zamkomania

Ryc. 9-11 Zamek w Mirowie – rzut i wizje rekonstrukcyjne z XX i XXI w. Źródło: Mirów – zamkomania

Fig. 12-15 Mirów castle - exterior view and view of the inner courtyard with wooden galleries. Source: author's photos
 Ryc. 12-15 Zamek w Mirowie – widok z zewnątrz oraz widok dziedzińca wewnętrznego z drewnianymi krużgankami. Źródło: fotografie autora

Today, the current owner of Mirów Castle and the neighbouring, already revitalised Bobolice Castle, Jarosław W. Lasecki, had been restoring both castles to their original appearance at his own expense for several decades. He regards this work as a patriotic matter of honour. Work has been carried out on the castle since 2016: its damaged walls have been reinforced, repaired and filled in. The inner courtyard has been cleared of rubble, revealing an original pavement level, and a multi-level internal wooden gallery was built here. These arcades, linking the upper floors of the residential tower and open to the public, allow visitors to enjoy views of Grzęda Mirowsko-Bobolicka (Strzelczyk 2022). The wooden load-bearing structure of the arcades is set in the original original traces of foundations and sockets in the curtain wall identified by specialist research – it is there-

fore their faithful, contemporary reconstruction. Today, the castle impresses us with its austere, majestic outline, and the visitor entering the courtyard is positively surprised by its openwork arcades.

So far, Mirów Castle is only partially restored, as there is still no approval among specialists and decision-makers (apart from the owners) to excessively 'powder-up' this 'permanent ruin'... Barbara (Facebook) – *A wonderful work! Castles will not disappear in the grass, they will survive for generations to come. Thank you!* This raises the question: should we stop reconstruction work at this stage or 'push further' – finish it, and also consider the possibility of building a light, see-through canopy for the internal courtyard? The voices in this Facebook discussion are sometimes extreme e.g., *the ruins had their own distinct atmosphere; A ruin can only fall into even greater ruin! A roof needs to be built and then this monument will survive further centuries; Where is the logic? (...) genius loci (Latin for 'a guardian spirit of a given place') is more important than the completion of a professional (!) reconstruction, no approval will be given to rebuilding and... we have a picturesque ruin; State (conservation) services do not perform their duties properly and are not punished for it...; It needed renovation – lamentation, we'll do a renovation – lamentation!!! What is this about? Such beautiful monuments must be cared for (...) I go to such places to learn about history – I keep my fingers crossed that this succeeds and for the conservator to issue the (necessary) permits).*

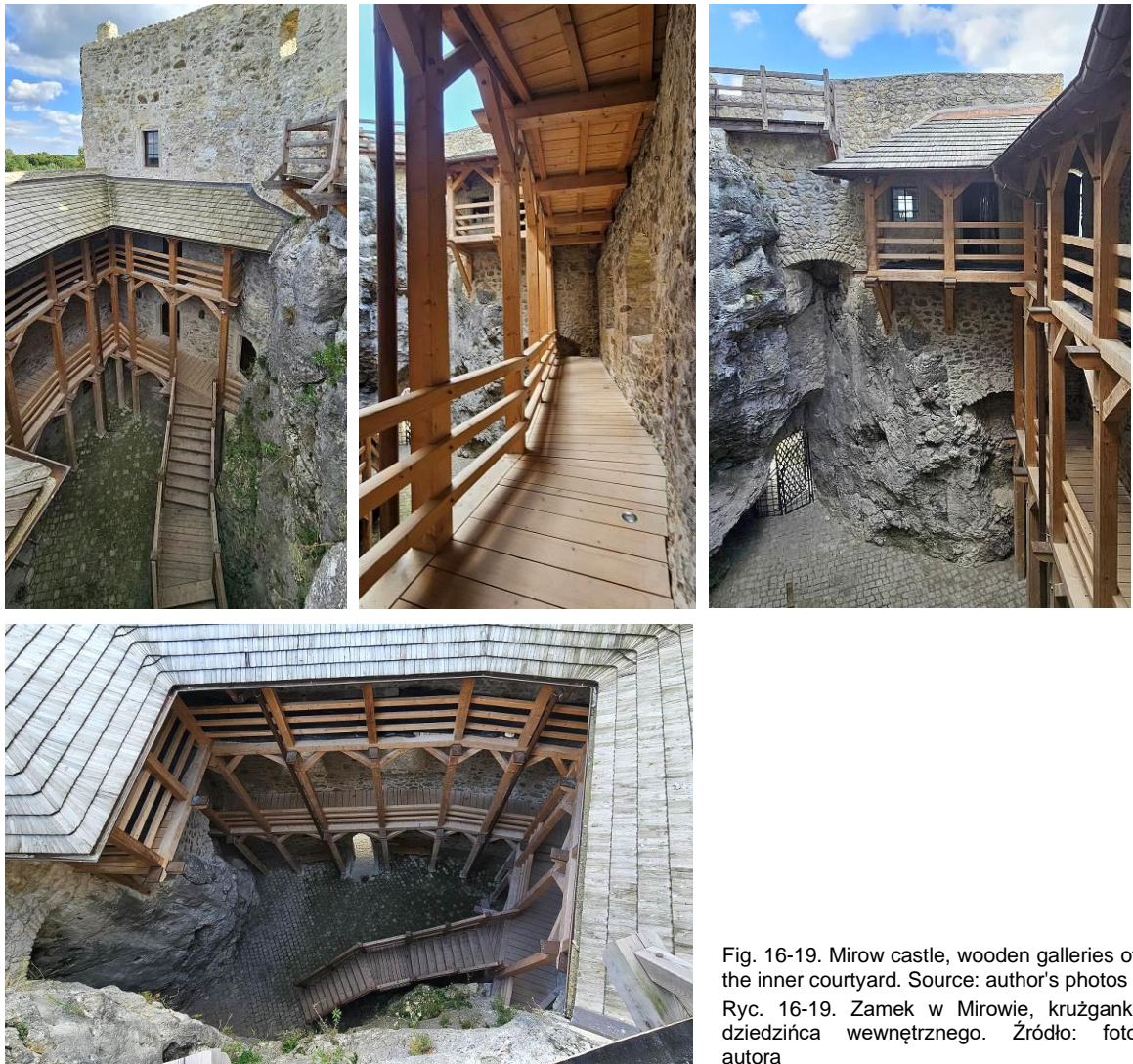

Fig. 16-19. Mirów castle, wooden galleries of the inner courtyard. Source: author's photos
Ryc. 16-19. Zamek w Mirowie, krużganki dziedzińca wewnętrznego. Źródło: foto autora

Fig. 20-23. Mirow castle, details of the doorframes - door portals and the wooden structure of the gallery. Source: author's photos, 2024

Ryc. 20-23. Zamek w Mirowie, detale ościeży – portali drzwiowych oraz konstrukcji drewnianej galerii. Źródło: foto autora, 2024

4.2. Bobolice

The royal castle in Bobolice was built around 1350–1352 to protect Lesser Poland against Czech invasions from Silesia and is part of the complex of fortresses known as the Eagles' Nests. Its history was similar to that of the Mirów stronghold – in the 18th century it was only partially inhabited and fell into increasing disrepair, and after the Second World War the stone material from its walls was reused, among other things, for the construction of the road linking Bobolice and Mirów (Wikipedia). At the end of the 20th century, the current owners (the Lasecki family) decided to rebuild the castle on the basis of the findings of an expert archaeological, historical, and architectural and structural investigation, and it was officially opened in 2011. However, as is usually the case – he who does nothing does well... Critics of the current modifications to the castle say that its original form is unknown, which has led to a historical falsification, i.e., a structure with a form which did not exist in its period, and that it is only a contemporary building erected on a ruin, destroying the historical value of the place... Along with the following, extreme opinion: *...why destroy the original ruins and relics, when you can just put a castle anywhere you like? (...) on the other hand, we have so many historical buildings (e.g., in Lower Silesia) that any idea to develop them would be a chance for them not to fall apart completely – if there is a sensible project sponsor and a sensible architect – I am for it (skyscraper...)*. Other voices in this discussion said: *fashions change and current public sentiment is not necessarily an indicator of what is good. There was a time when public sentiment demanded the demolition of castles and other fortifications... (...) One of the arguments in favour of rebuilding is that a ruin has little chance of surviving (...) after all, no one is going to rebuild a castle to build themselves a hotel – it is about the function of the monument to be*

rebuilt (...) so that it can fund its own maintenance; The whole debate over the protection of the monument has long since passed all limits of absurdity. I understand that authenticity is a value in itself. But should the fact that a castle has been a ruin for over 200 years mean that it must remain a ruin forever? Such are the ideas of a handful of 'specialists' on monument conservation, the public thinks otherwise.

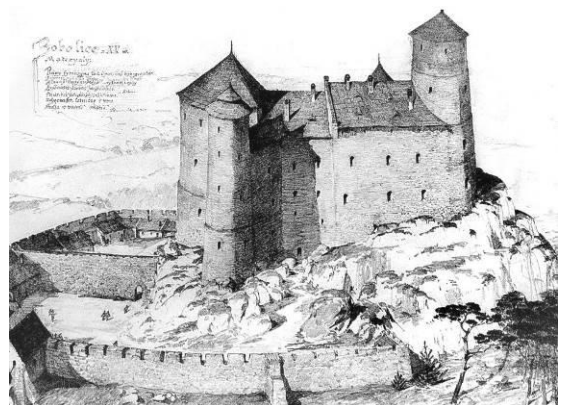
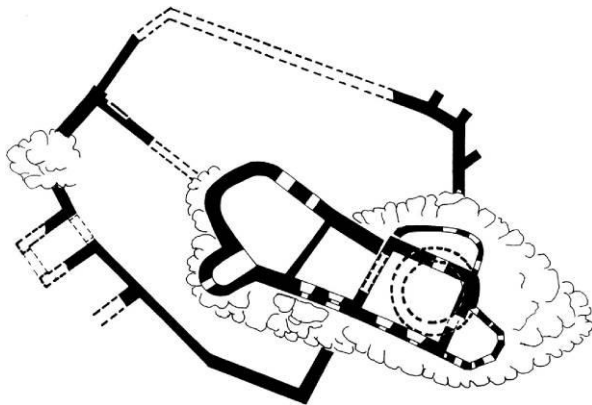
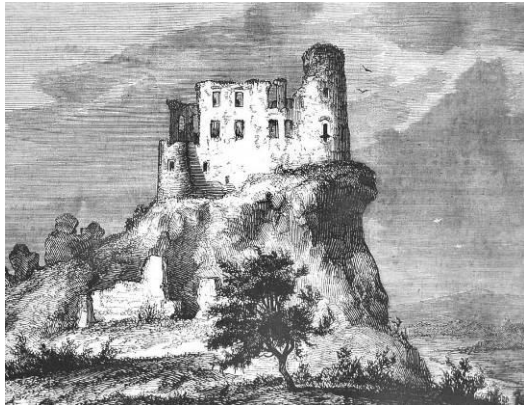

Fig. 24-27. Bobolice castle - plan of the castle, view on an engraving from the 19th century, photograph before renovation and reconstruction from 1936. Source: Bobolice 2015

Ryc. 24-27. Zamek w Bobolicach – plan zamku, widok na rycinie z XIX w., fotografie przed remontem i rekonstrukcja z 1936 r. Źródło: Bobolice 2015

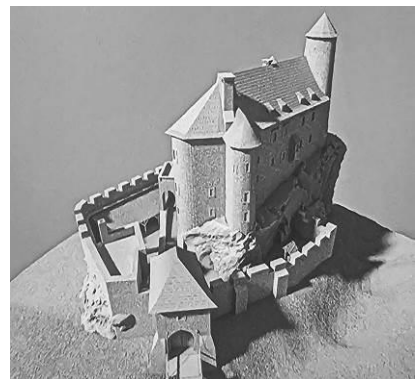
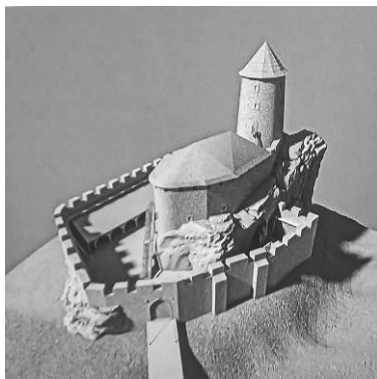

Fig. 28-30. Bobolice Castle, reconstruction of the body of the castle on the basis of archaeological and architectural research in the 14th, 16th and 17th centuries. Source: Lasecki, Castle, 2024

Ryc. 28-30. Zamek w Bobolicach, rekonstrukcja bryły zamku na podstawie badań archeologiczno-architektonicznych w XIV, XVI oraz XVII wieku. Źródło: Lasecki, Zamek, 2024

Fig. 31-34. Bobolice Castle, present state - during reconstruction work carried out on the basis of many years of archaeological and architectural research. Source: author's photo, 2024

Ryc. 31-34. Zamek w Bobolicach, stan obecny – w trakcie prac rekonstrukcyjnych prowadzonych na podstawie wieloletnich badań archeologiczno-architektonicznych. Źródło: foto autora, 2024

Fig. 35-38. Bobolice castle, fragments of the inner courtyard. Source: author's photo, 2024

Ryc. 35-38. Bobolice zamek, fragmenty dziedzińca wewnętrznego. Źródło: fotografie autora, 2024

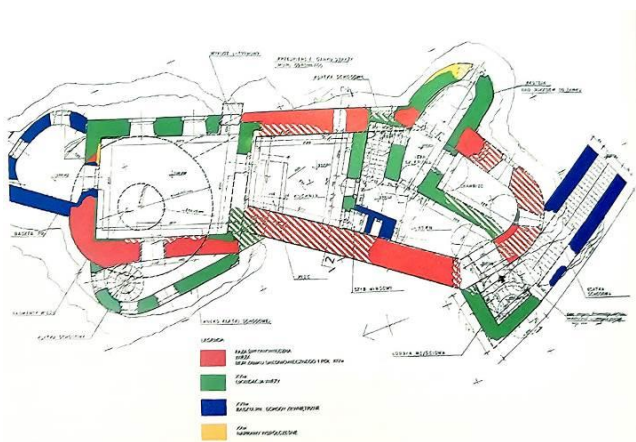
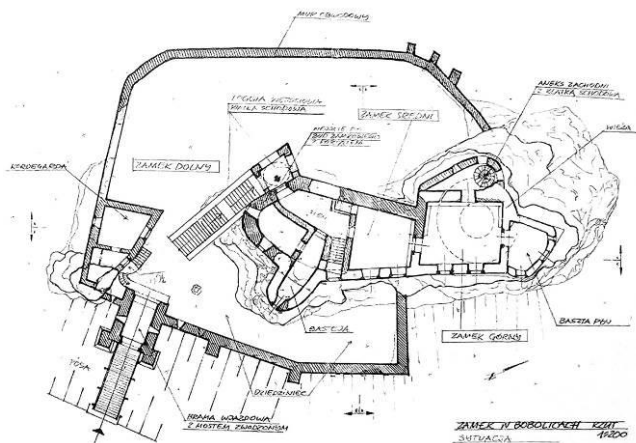
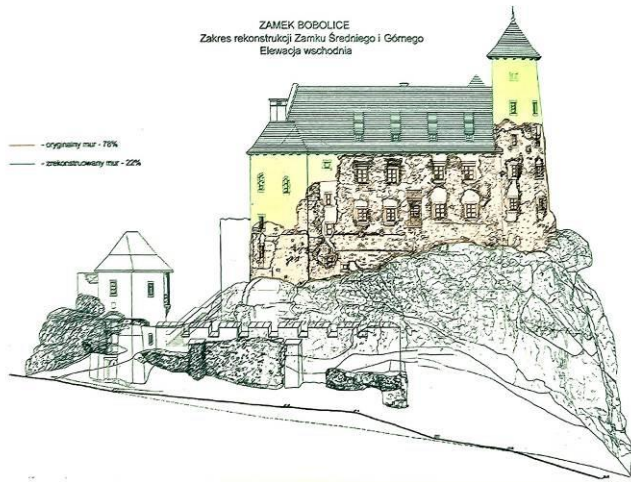

Fig. 39-43. Bobolice Castle - drawings: reconstruction attempt, archaeological-architectural research, analysis of successive phases of expansion, and photographs presenting the castle in different seasons. Source: Lasecki... Castle 2024, wikipedia, facebook/ZamekBobolice

Ryc. 39-43. Zamek w Bobolicach - rysunki: próba rekonstrukcji, badania archeologiczno-architektoniczne, analiza kolejnych faz rozbudowy oraz fotografie prezentujące zamek w różnych porach roku. Źródła: Lasecki Zamek 2024, wikipedia, facebook/ZamekBobolice/

Fig. 44-47. Bobolice, castle – wooden roof structure, roofing of the observation deck, interior stairs and decoration of the castle chapel. Source: photos by author, 2024.

Ryc. 44-47. Bobolice, zamek – konstrukcja drewniana konstrukcja dachu, zadaszenie tarasu widokowego, schody wewnętrzne i wystrój zamkowej kaplicy. Źródło: foto autora, 2024

The accusation of building 'barns' (here: a hotel and restaurant) for tourists next to the castle is deflected by another debater with the statement that castles have always functioned in some kind of environment that formed its economic base. And yet it is precisely this 'base' that enhances the tourist appeal and self-financing of the place. Such infrastructure is therefore essential here. What remains to be decided is what ideas and guidelines to adopt for similar 'ruined' castles to Bobolice when it is not possible to identify all of their successive historical layers. Would it be more appropriate to pursue the idea of stylistic purism that Viollet-le-Duc espoused, leading to a kind of 'improvement' of historic buildings – according to the style in which they were built?

Fig. 48. Bobolice, the castle – view of the courtyard hotel and restaurant. Source: author's photo, 2024.

Ryc. 48. Bobolice, zamek – widok przyzamkowego hotelu i restauracji. Źródło: foto autora, 2024

4.3. Korzkiew

Korzkiew Castle is picturesquely situated on a rocky hill just 13 km from Krakow. This fortress is one of the seventeen medieval castles included in the so-called Eagles' Nests, mostly built by King Casimir the Great, or later ones such as Ogradzieniec. They all guarded the north-western borders of the lands of the Kingdom of Poland (Urbańska). The current owner of the castle – architect Jerzy Donimirski – after buying the ruins and the 'park', has been implementing a programme of renovation and adaptive reuse of this monument since 1997. The basis for the conservation work, as in Mirów and Bobolice, is a design developed after the necessary historical, archaeological (M. Mączyńska – 1968) and architectural investigation (W. Niewalda – 1969).

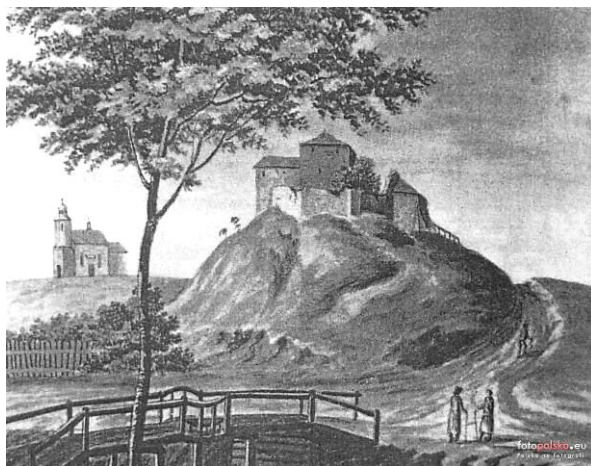
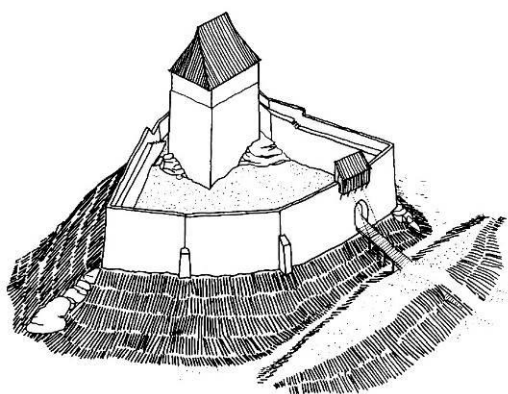

Fig. 49-52. The castle-mansion in Korzkiew: reconstruction of castle XIV according to J. Salm, drawing by F. Kostrzewski from 1860, drawing by F. Usener from 1805, photograph from the 1960s. Source: Korzkiew 2013

Ryc. 49-52. Zamek – dwór w Korzkwi: rekonstrukcja zamku XIV wg J. Salma, rysunek F. Kostrzewskiego z 1860, rysunek F. Usenera z 1805, fotografia z lat 60. XX wieku. Źródło: Korzkiew 2013

The castle – the Korzkiew manor house – changed owners and changed its architecture, from Gothic forms to Renaissance and the Saxon-period Baroque. Describing the castle, Tomkowicz photographs the still well-preserved Renaissance details, portals and wooden, half-vaulted ceilings in the castle. Unfortunately, in 1925 the castle no longer had even a single ceiling, no roof, only the vaults and the top parts of the walls up to the height of the second story were still there. In the early 1950s, the mansion fell apart and its gradual demolition began. Today, by the efforts of the current owner, a small hotel operates here in the tower, and the two floors of the main building and the tower terrace are open to the public.

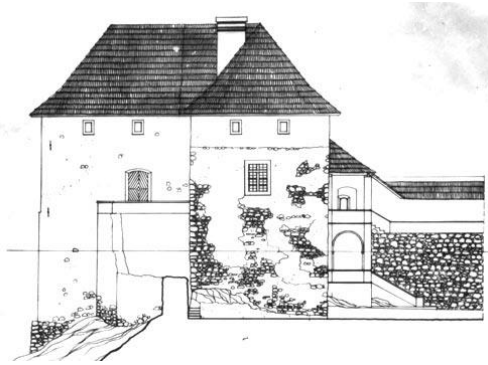
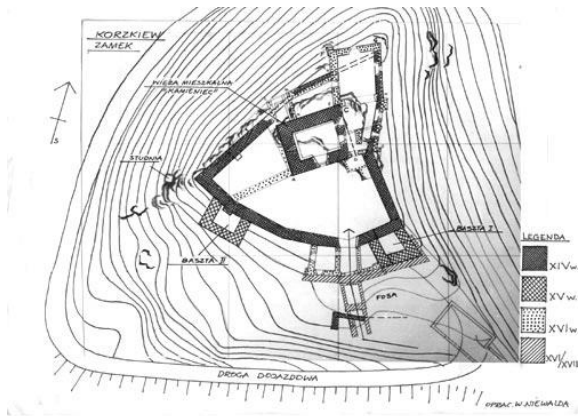

Fig. 53-56. Korzkiew, conservation design of the castle (w: Niewalda) and an attempt at its reconstruction (J. Bogdanowski). Source: Korzkiew 2013, author's archive

Ryc. 53-56. Korzkiew, projekt konserwatorski zamku (w: Niewalda) oraz próba jego rekonstrukcji (J. Bogdanowski). Źródło: Korzkiew 2013, archiwum autora

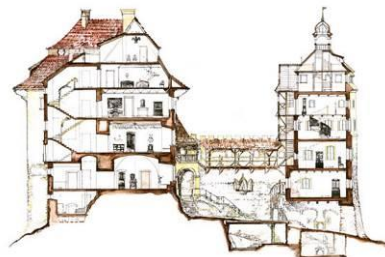
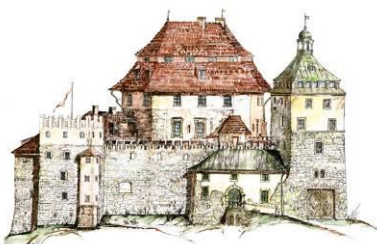

Fig. 57-61. Korzkiew, concept of rebuilding the castle, inner courtyard and gatehouse. Source: reproductions and photo by the author, 2024

Ryc. 57-61. Korzkiew, koncepcja odbudowy zamku, dziedziniec wewnętrzny i bramna. Źródło: reprodukcje i foto autora, 2024

Fig. 62-64. Korzkiew, castle, exterior view and interior courtyard. Source: photos by author in 2024
 Ryc. 62-64. Korzkiew, zamek, widok z zewnątrz i dziedziniec wewnętrzny. Źródło: foto autor, 2024

Fig. 65-69. Korzkiew, castle – wooden galleries, interior and architectural details. Source: photos author 2024
 Ryc. 65-69. Korzkiew, zamek – drewniane galerie, wnętrze i detale architektoniczne. Źródło: foto autor 2024

4.4. Krzyżtopór

Compared to the castles presented earlier, Krzyżtopór Castle in Ujazd is a globally unique monument. This magnate residence built in the *palazzo in fortezza* type in the years 1621–1644 is a palace building in the Italian style, surrounded by bastion fortifications encircled by a moat. Before the construction of the palace in Versailles, it was one of the largest palace buildings in Europe. The Ujazd palace was occupied by the Swedes in 1655 and robbed not only of its movable equipment, but also the marble mangers from its stables. The palace was unoccupied until 1701, and from 1720 to 1770 it was inhabited successively by the Morsztyn and then the Pac families. It was burnt down by the Russians during the Bar Confederation and was owned by the Orsetti family until 1944. After the Second World War, it was taken over by the State Treasury, and currently the 'plot of land with the castle ruins' is owned by the municipality of Iwaniska (Świętokrzyskie Voivodeship). In the 1970s, I participated in preparing a reconstruction and securing of the castle, which was to serve as a basis for rebuilding it. At the time we succeeded in recreating a portion of the collapsed brick and stone vaults, but unfortunately the socio-political change of the 1990s put a stop to the rebuilding (Kurek 1989, 1999, 2009, 2017). I am the author of the sole axonometric visualisation of this castle's reconstruction, and the late architect Edwin Drewniak built a grand model of it.

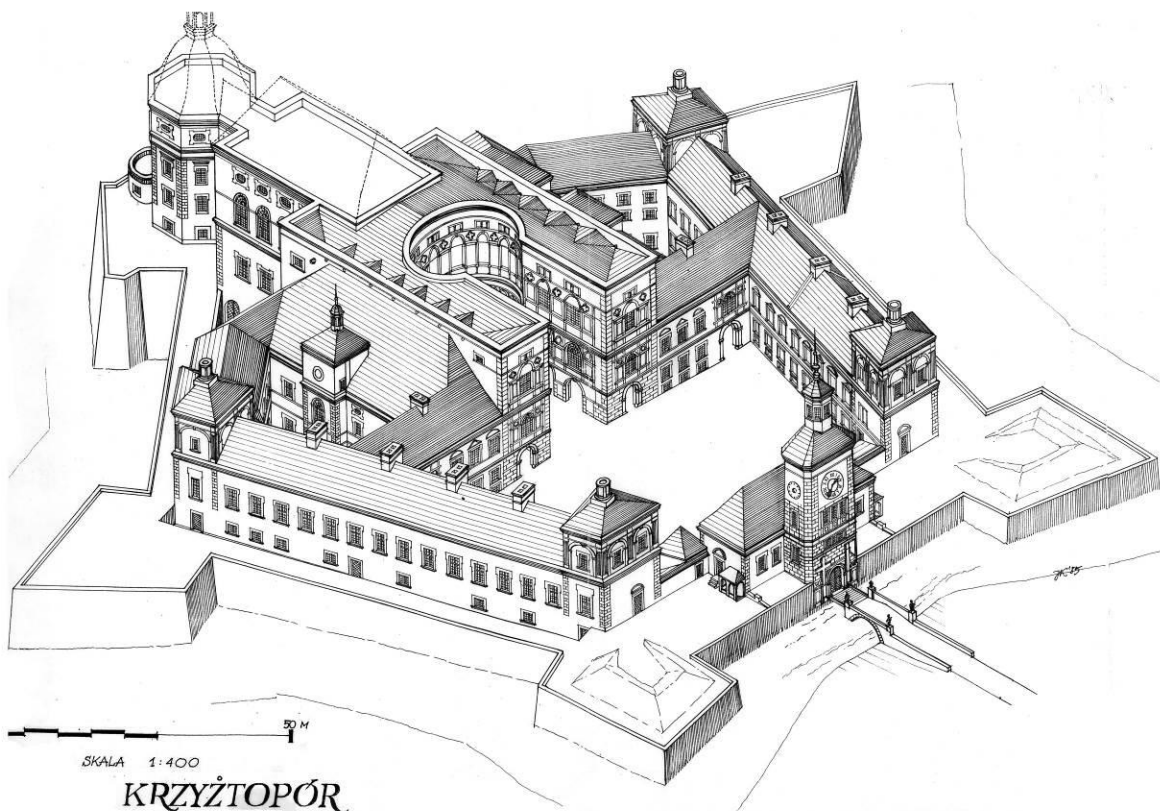

Fig. 70. Axonometry of the Krzyżtopór castle in Ujazd made by the author of the article in 1985 (!). The drawing was developed based on research and manufacturing drawings - the so-called securing and reconstructing the castle's building elements. The author has previously presented the problem of the future of the castle in the quarterly Space and Form in number 30_2017. Source: author's archive

Ryc. 70. Wykonana przez autora artykułu w 1985 (!) roku aksonometria zamku Krzyżtopór w Ujeździe. Rysunek został opracowany w oparciu o badania i rysunki wykonawcze – tzw. zabezpieczenia i rekonstrukcji elementów budowlanych zamku. Problem przyszłości zamku autor zaprezentował już wcześniej w kwartalniku Przestrzeń i Forma w numerze 30_2017. Źródło: archiwum autora

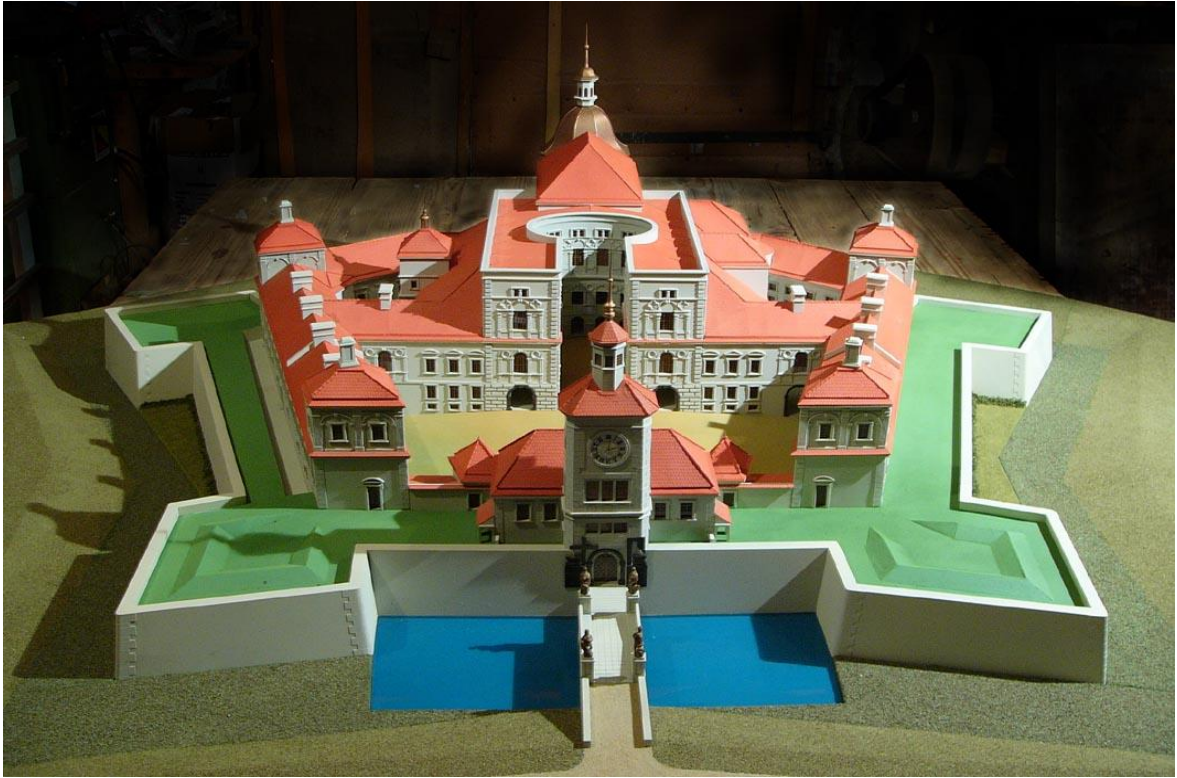

Fig. 71. Model of Krzyżtopór castle by E. Drewniak - made in 2006 based on the project for the reconstruction and protection of the castle by a team of researchers from the Krakow University of Technology under the supervision of prof. Elżbieta Dąmbska. Source: author's photo

Ryc. 71. Makieta zamku Krzyżtopór autorstwa E. Drewniaka – wykonana w 2006 roku w oparciu o projekt rekonstrukcji i zabezpieczenia zamku autorstwa zespołu badaczy z Politechniki Krakowskiej pod kierunkiem prof. Elżbiety Dąmbskiej. Źródło: foto autora

Due to the scale of the structure and the percentage of preserved building substance, the castle could hardly be placed in the 'permanent ruin' category. However, when it was being originally inscribed into the register of monuments no one could foresee that this would hinder its rebuilding for many years to come (Kurek 2017). And yet, even today, such a reconstruction is entirely possible and ...justified. The reconstruction and adaptative reuse of the castle would inspire and integrate the further process of revitalisation of the castle surroundings – for the benefit of the municipality and visiting tourists – similar to what, on a slightly smaller scale, is happening in Bobolice and Mirów.

Fig. 72. Arousing great emotions in successive generations, Krzyżtopór castle is still waiting to be restored to its full splendor. Source : photo by author, 2015

Ryc. 72. Budzący w kolejnych pokoleniach wielkie emocje zamek Krzyżtopór wciąż czeka na przywrócenie mu pełni blasku. Źródło : foto autor, 2015

Fig. 73-75. Krzyżtopór Castle, although far away from the main traffic routes, is still of interest to researchers and tourists alike. Sources: wikipedia - drone view and author's photographs, 2017

Ryc. 73-75. Zamek Krzyżtopór, choć jest oddalony od głównych szlaków komunikacyjnych, wciąż cieszy się zainteresowaniem tak badaczy jak i turystów. Źródła: wikipedia – widok z dronu i fotografie autora, 2017

However, although the project 'Krzyżtopór Castle as a Branded Product of the Świętokrzyskie Voivodeship' was completed in the years 2010–2013 for 12 million PLN, it hardly brought this magnificent magnate's residence back to life... The project's objectives included the castle's renovation, an enhancement of its attractiveness (!) and promotion without interfering with its body. We can summarise this only as a confirmation of the immense utility of visitor toilets that had been built in one of the castle's earthen bastions.

Fig. 76. Krzyżtopór Castle, the main inner courtyard and the main 4-story part of the palace. Source: photo by author, 2017

Ryc. 76. Zamek Krzyżtopór, główny wewnętrzny dziedziniec i główną 4-kondygnacyjną część pałacu. Źródło: foto autor, 2017

Fig. 77-81 Krzyżtopór Castle - despite the successful reconstruction of some of the degraded vaults according to the reconstruction project in the 1970s-80s, unfortunately in 2010-2013 it was already limited to the introduction of strange flat modern roofs and stairs and reinforced concrete roofs, foreign in style and material (top) - surprisingly agreed with the conservation authorities! Source: photos by author, 2012

Ryc. 77-81 Zamek Krzyżtopór – pomimo udanej odbudoowy części zdegradowanych sklepień wg projektu rekonstrukcji w latach 70-80 XX w., niestety w latach 2010-2013 ograniczono się już jedynie do wprowadzenia dziwnych płaskich współczesnych zadaszeń oraz obcych stylowo i materiałowo schodów i żelbetowych zadaszeń (u góry) – o dziwo uzgadnianych z władzami konserwatorskimi! Źródło: foto autor, 2012

As in the examples presented earlier, Krzyżtopór Castle also poses a problem of interpretation for art historians, architects AND decision-makers-politicians. After years of rigidly striving to preserve the ruins still remaining from earlier centuries without much interference with their foundations - this was "helped" by successive UNESCO and ICOMOS guidelines (Charters). Today, the "spirit of our times" tends to encourage the restoration of lost heritage - a new quality in thinking about the further fate of monuments. According to the criteria of this idea, the valuation of some monuments should, in addition to maintaining the current status quo, take stronger account of their value as a document of history materialized in the form of specific architectural forms, detail and, if possible, furnishings in the "spirit of the era." The castle undoubtedly meets one of the criteria of the World Cultural and Natural Heritage Convention - condition IV - the Good applied for entry should be an outstanding example of a type of building (...) illustrating a significant stage in human history.

Guided by this premise, the author has repeatedly advocated preserving the continuity of the life of this magnificent monument through its conservation and restoration, which would be in accordance with the recommendations of the 1964 We-neck Charter. By restoring Krzyżtopór to life, we will enable future generations to learn the maximum from the preserved cultural heritage. In 2008, the author wrote this appeal to the Minister of Culture and National Heritage, to the President and the Sejm of the Republic of Poland - unfortunately, all replies came from the above-mentioned people. they were perfunctory and evasive... Maybe today it's finally time for this appeal?

5. SUMMARY AND CONCLUSIONS

Although the castles presented vary in size and scale in terms of their problems, they all need a better understanding or modification of currently predominant conservation doctrine. Monuments, and in particular the concepts and theories that determine their understanding, need to be constantly discussed, revising definitions and updating their meaning for our times (Lasecki 2024). We should remember that architecture is built with specific uses in mind, for our needs and comfort, and artistic features and age are likewise important aspects. As Jarosław Lasecki points out, most heritage conservation specialists treat the Venice Charter as if it were the Bible, although its Polish translation differs from the original. Thus, for example, the sentence in the Polish version: 'Restoration is a procedure that should remain exceptional' (Art. IX), in the original reads: 'The process of restoration is highly specialised operation' – they are not equivalent!

Another problem of Polish conservation theories and doctrines is, in Lasecki's opinion, the valorisation of monuments, which should take into account both the creators of the monuments evaluated today and their patrons and their age (age value). However, the Polish translation of the word *Alterswert* (Riegl 1903) as *antiquity value* is misleading, and breeds problems with interpretation. One has to agree with Lasecki's opinion that: 'conservators and conservation theorists, often also art historians, have long lost their monopoly on monument preservation in favor of architects, architecture researchers, archaeologists and engineers, who actively conduct not only theoretical, but most importantly practical research on monuments.' (Lasecki 2024). Thus, when we correctly understand the terms by introduced by Alois Riegl, any building can become a monument, regardless of the specific time when it was built.

The reference in Polish conservation doctrines to international theories and doctrinal materials that have as their object of consideration the 'monument' – as a testimony, an object of remembrance, and not a 'monument' as something that is forgotten – means that these doctrines can only serve polemics among a narrow group of theorists, and do not contribute to the preservation of Polish heritage sites (Lasecki 2024).

At one of the conferences at which I presented the dilemma of rebuilding Krzyżtopór, one of the debaters remarked that we have had enough ruins after the recent wars, so the time has come to bring our monuments back to life – something our western neighbours are successfully doing.

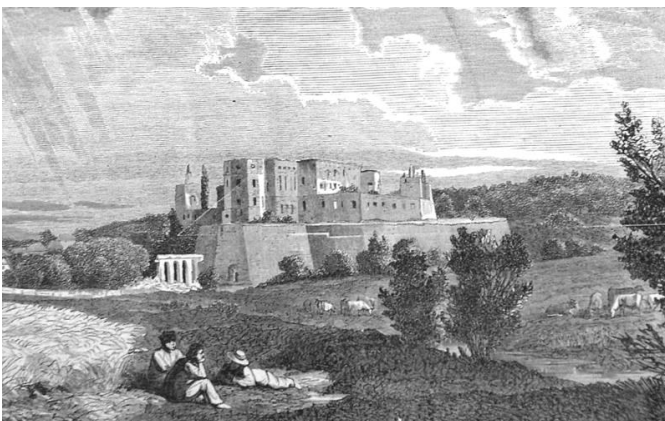

Fig. 82. Krzyżtopór Castle on a woodcut by J. Styfi - according to a drawing by Wojciech Gerson - published in the magazine *Kłosy* in 1866 Source: *Ujazd*

Ryc. 82. Zamek Krzyżtopór na drzeworycie J. Styfiego - wg rysunku Wojciecha Gersona – opublikowanym w czasopiśmie *Kłosy* w 1866 r. Źródło: *Ujazd*

According to a similar opinion: 'unable to accept that cultural monuments will be snatched away from us, we will reconstruct them, we will rebuild them from the foundations in order to them pass on to further generations, and if not in an authentic, then at least a precise form of these monuments, a memory that is living and accessible in materials. (...) Our sense of responsibility towards future generations demands a rebuilding of that which we had had and what was destroyed, a complete rebuilding, aware of the tragedy of the conservation falsehood it may entail (Majewski 2009).

RUINA(CJA) CZY ODBUDOWA – DYLEMATY ZAMKÓW KRZYŻTOPÓR, BOBOLICE, MIRÓW I KORZKIEW

1. WPROWADZENIE

Ruina to zarówno stan rzeczy, jak i dotyczący ją proces. Słowo to występuje w znaczeniu rzeczownikowym i czasownikowym. Zwracając się ku temu drugiemu, aktywnemu rozumieniu, wychodzimy poza pewien stan, który forma rzeczownikowa zbyt łatwo unieruchamia, przemienia w bierny, niezmienny obiekt (Widok 2013). Znaczy to, że ruinę można oceniać w odniesieniu do nostalgizowanej przeszłości, bądź też możemy ją uznać za aktualny – chwilowy stan wyjątkowy postępującego zniszczenia czy rozpadu. W takim rozumieniu dana ruina nie musi być jedynie biernym utrwalaniem stanu przeszłego, a może być nowym, początkiem historii zabytku nie determinowanym jedynie jego „bagażem” złożonego dziedzictwa historii i tradycji.

Są wśród nas tacy, którzy patrząc na współczesne krajobrazy kulturowe – tj. postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierającą elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji. Przykładami krajobrazu kulturowego są nie tylko pola uprawne, łąki, pastwiska, sady i ogrody, ale również pozostałości budowli wznoszonych przez człowieka – w tym także budowli rezydencjonalnych i obronnych, które w lepszym lub gorszym stanie przetrwały do naszych dni. Pod koniec lat 80. i 90. XX w. Polska należała do czołówki europejskiej, a nawet światowej w dziedzinie ochrony krajobrazu kulturowego (Klupsz 2016). W 1990 r. w ustawie o ochronie dóbr kultury ustalono formy ochrony krajobrazu kulturowego, a w 1992 r. także UNESCO uznało krajobraz kulturowy za dziedzictwo zasługujące na ochronę. Dziś po ponad 30 latach, przemiany ustrojowe powodują potrzebę zmiany podejścia do własności – w szczególności do własności prywatnej. Problemem stają się sprzeczne interesy różnych grup społecznych, przy jednoczesnym braku podstawowej edukacji społecznej w sferze kultury i sztuki. W 2003 roku nowa ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, stworzyła możliwość ochrony krajobrazu kulturowego bez względu na stan zachowania, jako zabytku nieruchomego.

Znowelizowana w 2015 roku ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami doprecyzowywała zasady powoływania, funkcjonowania i zachowania parku kulturowego i wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Dwoisty i skomplikowany charakter waloryzowanych struktur krajobrazowych sprawia, że ich klasyfikacja często realizowana jest intuicyjnie poprzez decyzje w zakresie form ochrony. Dodatkowo zjawiskiem negatywnym jest koniunkturalizm polityczny i brak ciągłości w gminnej polityce ochrony krajobrazu oraz częste krótkowzroczne uleganie lobby inwestorskiemu. Dlatego też ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego to nie tylko troska o estetykę, zewnętrzne uporządkowanie i dbałość o ład przestrzenny to konieczność zrozumienia że krajobraz kulturowy jest zjawiskiem dynamicznym. Skuteczność i trafność tej ochrony wymaga znajomości wartości zabytku. W waloryzacji tej może być m.in. pomocna „metoda jednostek i wnętr architektoniczno-krajobrazowych JARK-WAK, opracowana w 1999 roku przez prof. Janusza Bogdanowskiego z Politechniki Krakowskiej – w skalach planistycznej i architektonicznej (Klupsz 2016).

Niezbywalnym elementem tej metody jest kryterium przemian historyczno-dziejowych. Kryterium to, wraz z uwzględnieniem przemian planowanych – projektowanych i w porozumieniu z kompetentnymi reprezentantami urzędów konserwatorskich powinno także kompetentnie i racjonalnie decydować o dopuszczalnych przemianach w danym krajobrazie kulturowym.

Analiza wartości krajobrazowych, wskazująca formy plastyczne tożsame z językiem form danego krajobrazu wsparta być może metodą „analizy kadrów krajobrazowych” (Kępkowicz 2008) opartą na zdefiniowaniu środków tożsamyh z formami lokalnego krajobrazu poprzez analizy jego panoram widokowych. Metoda ta zakłada równoważność poszczególnych struktur budujących krajobraz budujących krajobraz i tym samym równoważność typów krajobrazu, skupiając się na aspekcie malowniczości. Aspekt ten można, jak się wydaje, analizować nie tylko w odniesieniu do ikon krajobrazu, ale także w stosunku do warszawskiej Starówki, widoku śląskich kopalń czy widoków pozostałości historycznych pałaców i zamków. Analiza ta może pomóc w zdefiniowaniu krajobra-

zowego piękna i brzydoty, pomagając w podejmowaniu współczesnych - bieżących decyzji projektowo-realizacyjnych. Dobrą ilustracją problemu – potrzeby i trafności takich analiz – są dylematy związane z dopuszczalnością przemian w historycznych strukturach ruin zamków w Mirowie, Bobolicach, Korzkwi oraz rezydencji magnackiej Krzyżtopór w Ujeździe.

2. METODY I MATERIAŁY

Główne metody badawcze podjęte w stosunku do prezentowanych zamków i ich problemów to analiza krytyczna literatury, badania terenowe, wywiady z inwestorami i właścicielami historycznych budowli. Najwięcej badań i analiz dotyczyło – biorąc pod uwagę tak wielkość i rangę historyczną obiektu, jak i czas poświęcony na badania terenowe (w obiekcie) – zamku Krzyżtopór. Projekt rekonstrukcji i zabezpieczenia zamku sporządzony w latach 70. Opracowany na zlecenie Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu (dyr. prof. Alfred Majewski) projekt wymagał tak solidnej kwerendy historycznej, jak i własnych badań: uzupełnień pomiarów i miejscowych odkrywek uzgodnień i uszczegółowienia dokumentacji fotogrametrycznej oraz tworzenie przez wiele lat własnej dokumentacji fotograficznej. Warto tu dodać, że w ramach badań porównawczych autor odwiedził m.in. zamek w Podhorcach (obecnie Ukraina) – także typu *palazzo in fortezza*. Dla trzech pozostałych obiektów autor wykonał inwentaryzację zdjęciową oraz kwerendę materiałów historyczno-badawczych, a także rozmawiał z ich właścicielami/inwestorami o celach, środkach i zasadności przyjętych rozwiązaniach konstrukcyjno-materiałowych, w kontekście konkretnych wskazań konserwatorskich.

Szaleństwo czy metoda?

Współczesny stan różnych ruin zachowanych w polskim krajobrazie kulturowym skłania do zastanowienia nad ich możliwymi dalszymi losami – czy w myśleniu o ruinach i poprzez ruiny może być coś budującego? (Ruina(cja) 2013). Wydaje się, że ruiny ich uroda – malowniczość i tajemniczość zyskują najsilniejszy mentalny przekaz w przekazach artystycznych – malarskich, graficznych i fotograficznych. Wówczas ruiny żyją w naszej pamięci jako przekaz ikoniczny – zda się trwały i niezmienny. Czy i na ile jesteśmy dziś w stanie przekaz ten zmieniać nie tracąc znaczenia i siły jego oddziaływania?

Artykuł ten jest próbą odpowiedzi na to pytanie w oparciu o analizę porównawczą losów wybranych zamków, których współczesne przemiany są przedmiotem wielu sporów i polemik wśród specjalistów – historyków sztuki, konserwatorów zabytków, architektów i wreszcie wśród odwiedzających poszczególne historyczne budowle. Analizy te będą opierać się głównie na metodach: obserwacyjnych, symulacyjno-projektowych, metodzie intuicyjnej i sondażowej oraz krytyce źródeł, każdorazowo także będziemy mieli do czynienia z metodą indywidualnych przypadków.

Poszukując recepty – zwłaszcza intuicyjnych symulacji-propozycji projektowych warto się odwołać do idei Ruskina i Morrisa (Sołtysik 2012), poszukujących antidotum na pogarszającą się architekturę współczesną. Znamienne, że proponowali oni powrót do średniowiecza, preferując prostotę, organiczność, naturalne kształty, dostęp do przyrody, surowe, ceglane (tu kamienne) ściany, dobre rzemiosło etc.

3. PROBLEM Z DEFINICJAMI

Prezentując problemy związane z pracami przy budowlach zabytkowych nie zawsze trafnie używane są określenia takie jak: remont, odbudowa czy rekonstrukcja, więc na potrzeby niniejszych rozważań krótko przedstawię ich encyklopedyczne znaczenie.

Według autora, rozumienie tych pojęć powinno być (w dużym skrócie) następujące:

Ruina, ruina cja – Ruina to zarówno stan rzeczy, jak i dotykający ją proces; ruina cja (początnie) to doprowadzenie do ruiny, doszczętne zniszczenie, upadek, destrukcja, demolka.

Rekonstrukcja – odtworzenie zniszczonego zabytkowego budynku lub jego nieistniejących już detali do stanu sprzed zniszczenia, które dokonywane jest na podstawie zachowanych planów, projektów, fotografii lub szkiców. Może towarzyszyć konserwacji zabytków, gdy wymaga tego potrzeba zachowania większej części oryginalnych elementów.

Odbudowa – odtworzenie obiektu budowlanego w całości lub części, w miejscu i o wymiarach obiektu zniszczonego lub uszkodzonego, przy czym dopuszcza się stosowanie wyrobów budowlanych innych, niż użyto w stanie pierwotnym.

Rewitalizacja rewitalizacja (łac. *re-* + *vita* – dosłownie: „przywrócenie do życia, ożywienie” ang. *revitalization, urban renewal, urban redevelopment, gentrification*) – zespół działań urbanistycznych i planistycznych, koordynowanych przez lokalną administrację samorządową, których celem jest społeczne, architektoniczne, planistyczne i ekonomiczne korzystne przekształcenie wyodrębnionego obszaru gminy będącego w stanie kryzysu wynikającego z czynników ekonomicznych i społecznych.

W języku polskim pojęcie rewitalizacji nadużywane bywa jako nazwa wszelkich remontów, adaptacji, modernizacji itd. Tymczasem pojęcie to odnosi się do działań podejmowanych w dużej skali (dzielnica, część miasta) i w odniesieniu do wielu płaszczyzn funkcjonowania przestrzeni miejskiej (architektonicznej, społecznej, ekonomicznej, kulturowej itp).

Rewaloryzacja - w szerokim znaczeniu tego słowa rewaloryzacja to nadanie pierwotnej wartości, odnowienie, przywrócenie świetności.

Rewaloryzacja – działanie konserwatorskie mające na celu przywrócenie wartości użytkowych i ekspozycję dziedzictwa kulturowego zarówno zabytków architektury jak i zespołów urbanistycznych.

Pojęcie rewaloryzacji w odniesieniu do obiektów architektury zawiera połączenie zabiegów konserwatorskich (takich jak oczyszczenie, rekompozycja, reintegracja czy odbudowa) z całym repertuarem zabiegów adaptacyjnych. Rezultatem tych działań jest dostosowanie istniejących lub zdegradowanych założeń, z możliwie maksymalnym zachowaniem walorów historycznych, do wymogów współczesnych użytkowników, dostosowanie funkcjonalne oraz integrację z kontekstem urbanistycznym. Rewaloryzacja w połączeniu z całokształtem działań gospodarczych i społecznych związanych z poprawą funkcjonalną i użytkową nazywana jest **rewitalizacją**.

Remont – przywrócenie wartości użytkowej obiektu.

4. CZTERY ZAMKI

4.1. Mirów

Zamek w Mirowie jest jednym z piękniejszych na Szlaku Orlich Gniazd w Jurze Krakowsko-Częstochowskiej, bogatej w malownicze wapienne formacje skalne, z wpisanym w nie systemem średniowiecznych zamków, broniących niegdyś ówczesnych granic Polski przed najazdami z Górnego Śląska. Zapewne pierwotny drewniany gródek w XIV wieku zastąpił murowany zamek, z czasem rozbudowany do rozmiarów dużej warowni (Szlak). Kilkakrotnie przechodził z rąk do rąk i każdorazowo następowały zmiany w jego wyglądzie. Zdobyty w 1587 roku przez Maksymiliana Habsburga stopniowo podupadał. Po zniszczeniach w czasie potopu szwedzkiego jego ruiny postępowo i w końcu XVIII wieku został opuszczony, a ruiny dostarczały jedynie budulca mieszkańcom okolicznych wsi.

Dziś obecny właściciel zamku w Mirowie oraz sąsiedniego zrewitalizowanego już zamku w Bobolicach Jarosław W. Lasecki, od kilkadziesiąt już lat własnym sumptem przywraca obu zamkom pierwotny wygląd. Dzieło to uważa za swój patriotyczny punkt honoru. Prace na zamku prowadzone są od 2016 roku: wzmocniono, uzupełniono i nadbudowano zniszczone ściany. Dziedziniec wewnętrzny odgruzowano, odsłaniając pierwotny poziom bruku, wykonano tu również kilkupoziomą, wewnętrzną drewnianą galerię. Krużganki te, łącząc komunikacyjnie wyższe kondygnacje wieży mieszkalnej i udostępnione zwiedzającym, pozwalają na podziwianie widoku na Grzędę Mi-

rowsko-Bobolicką (Strzelczyk 2022). Drewniana struktura nośna krążganków osadzona jest w pierwotnych, rozpoznanych przez specjalistyczne badania, oryginalnych śladach fundamentów i gniazd w murze kurtynowym – jest to więc ich wierna współczesna rekonstrukcja. Dziś zamek zachwyca surową, majestatyczną sylwetą, a wchodzącego na dziedziniec pozytywnie zaskakuje jego koronkowymi krążgankami.

Jak dotąd Zamek w Mirowie jest jedynie częściowo odbudowywany, bowiem wciąż nie ma zgody wśród specjalistów i decydentów (poza właścicielami) na zbytne wygładzenie tej „trwałej ruiny”... Barbara (Facebook) – *Wspaniałe dzieło! Zamki nie znikną w trawie, przetrwają dla kolejnych pokoleń. Dziękuję!* Tu nasuwa się pytanie: czy na tym zatrzymać prace rekonstrukcyjne czy też „pójść za ciosem” – dokończyć, a na dodatek rozważyć możliwość lekkiego, przejrzystego zadaszania wewnętrznego dziedzińca? Głosy w tej facebookowej dyskusji czasem są skrajne np.: *ruiny miały swój klimat; Ruina może popaść tylko w jeszcze większą ruinę! Trzeba zrobić dach i wtedy ten zabytek przetrwa dalsze stulecia; Gdzie jest logika? (...) ważniejsze jest genius loci (łac. „duch opiekuńczy danego miejsca”) od dokończenia profesjonalnej (!) rekonstrukcji, nie ma zgody na odbudowę i...mamy malowniczą ruinę; Służby państwowe (konserwatorskie)nie wypełniają właściwie swoich obowiązków i nie są za to karane...; Wymagał remontu – lament, zrobimy remont – lament!!! O co biega???, O takie piękne zabytki trzeba dbać (...) ja jadę w takie miejsca żeby poznać historię – trzymam kciuki aby się powiodło konserwator wydał (niezbędne) zgody.*

4.2. Bobolice

Zamek królewski w Bobolicach powstał ok. 1350-1352 dla zabezpieczenia Małopolski przed najazdami czeskim ze Śląska i jest elementem zespołu warowni zwanego Orlimi Gniazdami. Jego losy były podobne jak warowni mirowskiej – w XVIII w. był już tylko częściowo zamieszkały i popadał w coraz większą ruinę, a po II wojnie światowej materiał kamienny z jego murów użyto m.in. do budowy drogi łączącej Bobolice z Mirowem (wikipedia). Pod koniec XX w. obecni właściciele (rodzina Laseckich), w oparciu o przeprowadzone badania specjalistyczne: archeologiczne, historyczne i architektoniczno-konstrukcyjne podjęli decyzję o odbudowie zamku, a w 2011 roku miało miejsce jego oficjalne otwarcie. Jak to jednak zwykle bywa – dobrze robi ten co nic nie robi... Krytycy obecnych przemian na zamku mówią, że jego pierwotna forma jest nie znana, co doprowadziło do fałszu historycznego tj. powstania obiektu o formie nie istniejącej w swojej epoce i że jest to jedynie współczesna budowla wzniesiona na ruinach, niszcząca walory historyczne tego miejsca... A już skrajnie totalną jest opinia: *...po co niszczyć oryginalne ruiny i relikty, skoro można sobie machnąć zamek gdziekolwiek? (...) z drugiej strony mamy tyle obiektów zabytkowych (np. Dolny Śląsk), że każdy pomysł na ich zagospodarowanie byłby dla nich szansą, że nie rozpadną się zupełnie – jeśli jest sensowny inwestor i sensowny architekt – jestem za (skyscraper...).* Inne głosy: *mody się zmieniają i aktualne odczucia społeczne nie muszą być wyznacznikiem tego co dobre. Kiedyś odczucia społeczne kazały wyburzać zamki i inne fortyfikacje...(...) Jednym z argumentów za odbudową jest to, że ruina ma małe szanse na utrzymanie się (...) zresztą nikt nie odbuduje zamku żeby sobie hotel zbudować – chodzi o funkcję dla odbudowywanego zabytku (...) by mógł zarobić na swoje utrzymanie; Cała ta debata nad ochroną zabytku już dawno przekroczyła wszelkie granice absurdu. Rozumiem, że autentyzm jest wartością samą w sobie. Ale to że jakiś zamek był ruiną przez ponad 200 lat ma powodować, że musi pozostać ruiną na zawsze? Takie pomysły ma kilku „specjalistów” od ochrony zabytków, odczucia społeczne są odmienne.*

Zarzut wybudowania przy zamku „stodół” (tu: hotel i restauracja) dla turystów inny dyskutant odbija stwierdzeniem, że zamki zawsze funkcjonowały w jakimś otoczeniu, stanowiącym jego zaplecze gospodarcze. A przecież właśnie to „zaplecze” podnosi turystyczną atrakcyjność i samofinansowanie się miejsca. Taka infrastruktura jest tu więc niezbędna. Do rozstrzygnięcia pozostaje kwestia jakie idee i wytyczne przyjąć dla podobnych do Bobolic „ruin” zamków gdy nie jest możliwe rozpoznanie wszystkich kolejnych historycznych nawarstwień. Czy właściwsze byłoby realizowanie idei puryzmu stylowego jakiemu hołdował Viollet-le-Duc, co prowadziło do swoistego „ulepszania” budowli zabytkowych – zgodnie ze stylem w jakim były one budowane?

4.3. Korzkiew

Zamek w Korzkwi jest malowniczo położony na skalistym wzgórzu zaledwie 13 km od Krakowa. Warownia ta jest jednym z siedemnastu średniowiecznych zamków zaliczanych do tzw. Orlich Gniazd, w większości zbudowanych przez króla Kazimierza Wielkiego, lub późniejszych jak np. Ogrodzieniec. Wszystkie one strzegły północno-zachodnich granic ziem Królestwa Polskiego (Urbańska). Obecny właściciel zamku – architekt Jerzy Donimirski – po wykupieniu ruin wraz z „parkiem” od 1997 roku realizuje program remontu i adaptacji tego zabytku. Podstawą prac konserwatorskich, podobnie jak w Mirowie i Bobolicach, jest projekt opracowany po wykonaniu niezbędnych badań, historycznych, archeologicznych (M. Mączyńska – 1968) i architektonicznych (W. Niewalda – 1969).

Zamek – dwór korzkiewski zmieniając właścicieli zmieniał także swoją architekturę – od form gotyckich, przez renesans do baroku czasów saskich. Opisując zamek Tomkowicz fotografuje jeszcze w zamku dobrze zachowane detale renesansowe, portale i drewniane, półkasetonowe stropy. Niestety w 1925 roku w zamku nie ma już ani jednego stropu, nie ma dachów, utrzymują się jedynie sklepienia i korona murów do wysokości II piętra. Na początku lat 50. dwór rozpada się i ulega stopniowej rozbiórce. Dziś, staraniem obecnego właściciela funkcjonuje tu w wieży mały hotelik, a dwie kondygnacje głównego budynku i taras na wieży udostępnione są zwiedzającym.

4.4. Krzyżtopór

Zamek Krzyżtopór w Ujeździe jest, w porównaniu z zaprezentowanymi wcześniej zamkami, budowlą – zabytkiem będącym unikatem w skali światowej. Wybudowana 1621-1644 rezydencja magnacka typu *palazzo in fortezza* to budynek pałacowy w stylu włoskim otoczony umocnieniami typu bastionowego otoczonymi fosą. Przed powstaniem Wersalu była to jedna z największych budowli pałacowych w Europie. Pałac zajęli Szwedzi w 1655 roku i ograbili z nie tylko z wyposażenia ruchomego, ale także wywieźli marmurowe żłoby z pałacowej stajni. Do roku 1701 pałac nie był zamieszkały, a od 1720 do 1770 zamieszkiwali go kolejno Morsztynowie i Pacowie. Został spalony przez Rosjan w czasie Konfederacji Barskiej, a do 1944 roku był własnością rodziny Orsettich. Po II wojnie światowej został przejęty przez Skarb Państwa, zaś aktualnie „działka zabudowana ruinami zamku” jest własnością gminy Iwaniska (woj. Świętokrzyskie). Autor, uczestniczył w latach 70. XX wieku w opracowaniu projektu rekonstrukcji i zabezpieczenia zamku, który miał być podstawą do jego odbudowy. Udało się wówczas odtworzyć część zawalonych sklepień ceglanych i kamiennych, niestety przemiany społeczno-polityczne lat 90. ubiegłego wieku proces odbudowy zatrzymały (Kurek 1989, 1999, 2009, 2017). Autor jest autorem jedynej aksonometrycznej wizualizacji rekonstrukcji zamku, a śp. arch. Edwin Drewniak wykonał wspaniały model zamku.

Z uwagi na skalę obiektu i procent zachowanej substancji budowlanej zamku praktycznie nie można było umieścić w kategorii „trwała ruina”. Jednak dokonując pierwotnie jego wpisu do rejestru zabytków, nie przewidziano, że na długie lata zaciąży to na możliwości jego odbudowy (Kurek 2017). A przecież jeszcze dziś odbudowa taka jest całkowicie możliwa i ...uzasadniona. Odbudowa i adaptacja zamku do nowych potrzeb wsparła by inspirująco i integrująco dalszy proces rewitalizacji otoczenia zamku – z korzyścią dla gminy oraz odwiedzających turystów – podobnie jak to – w nieco mniejszej skali – dzieje się w Bobolicach i Mirowie.

Choć jednak w latach 2010-2013 za 12 mln złotych zrealizowano inwestycję „Zamek Krzyżtopór markowym produktem województwa świętokrzyskiego”, to praktycznie nie przywróciło to życia tej wspaniałej rezydencji magnackiej... Przedmiotem bowiem projektu były m.in.: renowacja, uatrakcyjnienie(!) i promocja zamku bez naruszania jego bryły. Można by to skwitować jedynie potwierdzeniem wielkiej przydatności wybudowanych, w jednym z bastionów ziemnych zamku, toalet dla odwiedzających.

Podobnie jak w zaprezentowanych wcześniej przykładach, także zamek Krzyżtopór stanowi problem interpretacyjny problem dla historyków sztuki, architektów i decydentów-polityków. Po latach sztywnego dążenia do zachowania ruin pozostałych jeszcze z wieków wcześniejszych bez większej ingerencji w ich zastany – „pomagały” w tym kolejne wytyczne (Karty) UNESCO i ICOMOS. Dziś „duch naszych czasów” skłania raczej do przywracania utraconego dziedzictwa – to nowa

jakość w myśleniu dalszych losach zabytków. W myśl kryteriów tej idei wartościowanie części zabytków powinno, poza utrzymaniem dotychczasowego status quo, powinno silniej uwzględnić ich wartość jako dokumentu historii materializowanego w postaci określonych form architektonicznych, detail i, jeśli to tylko możliwe, wyposażenia w „duchu epoki”. Zamek bez wątplenia spełnia jedno z kryteriów Konwencji światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego – warunek IV – wnioskowane do wpisu Dobro powinno być wybitnym przykładem typu budowli (...) ilustrującym znaczący etap w historii ludzkości.

Kierując się tą przesłanką autor wielokrotnie postulował zachowanie ciągłości życia tego wspaniałego zabytku poprzez jego konserwację i restaurację, co byłoby zgodne z zaleceniami Karty Weneckiej z 1964 roku. Przywracając Krzyżtopór do życia umożliwimy przyszłym pokoleniom poznanie maksimum z zachowanego dziedzictwa kulturowego. Z apelem tym autor zwrócił się pisemnie w roku 2008 do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego do Prezydenta i sejmu RP – niestety wszystkie odpowiedzi od ww. były zdawkowe i wymijające... Może dziś nadszedł wreszcie czas na konkrety?

5. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Choć zaprezentowane zamki różnią się wielkością i skalą rozwiązywanych problemów, to jednak wszystkie one potrzebują lepszego rozumienia bądź modyfikacji obowiązujących dziś doktryn konserwatorskich. O zabytkach, a w szczególności o pojęciach i teoriach determinujących ich rozumienie, trzeba ciągle dyskutować, rewidując definicje i aktualizując ich znaczenie dla naszych czasów (Lasecki 2024). Należy pamiętać, że architektura powstaje w określonych celach użytkowych, dla naszych potrzeb i wygody, a ważnym aspektem są także jej walory artystyczne i wiek. Jak zauważa Jarosław Lasecki większość specjalistów zajmujących się ochroną zabytków traktuje Kartę Wenecką jak Biblię, choć jej tekst w tłumaczeniu polskim istotnie różni się od oryginału. I tak np. zdanie: „Restauracja jest zabiegiem, który powinien zachować charakter wyjątkowy” (art. IX), w oryginale brzmi: „The proces of restoration is highly specialized operation” – prawda, że to nie to samo?!

Innym problemem polskich teorii i doktryn i konserwatorskich jest zdaniem Lasockiego waloryzacja zabytków, która powinna uwzględniać tak twórców ocenianych współcześnie zabytków jak ich mecenasów i ich wiek (wartość wieku). Bałamutne natomiast jest polskie tłumaczenie wyrazu *Alterwert* (Riegl 1903) jako *wartość starożytnicza*, co rodzi w następstwie problemy interpretacyjne. Trzeba się zgodzić z opinią Laseckiego, że: „obecnie konserwatorzy i teoretycy konserwacji zabytków, nierzadko także historycy sztuki, dawno stracili swój monopol opieki nad zabytkami na rzecz architektów, badaczy architektury, archeologów i inżynierów, którzy prowadzą aktywnie nie tylko teoretyczne, lecz przede wszystkim praktyczne prace naukowe przy zabytkach” (Lasecki 2024). Tak więc, właściwie rozumiejąc pojęcia wprowadzone przez Aloisa Riegla, zabytkiem może być każdy obiekt bez ściśle określonego czasu, w jakim powstał.

Odnoszenie się w polskich doktrynach konserwatorskich do międzynarodowych teorii i materiałów doktrynalnych, mających za przedmiot rozważań „monument”, czyli pomnik, jako coś, co ma być pamiątką, a nie „zabytek” jako coś co jest zapomniane, powoduje, że doktryny te służą co najwyżej polemice wśród wąskiej grupy teoretyków, ale nie pomagają w ochronie polskich zabytków (Lasecki 2024).

Na jednej z konferencji na której prezentowałem dylemat odbudowy Krzyżtoporu jeden z dyskutantów zauważył, że po ostatnich wojnach ruin mamy aż nadto, więc nadszedł czas na przywrócenie do życia naszych zabytków – co zresztą z powodzeniem czynią nasi zachodni sąsiedzi.

Według podobnej opinii: „nie mogąc się zgodzić na wydarcie nam pomników kultury, będziemy je rekonstruowali, będziemy je odbudowywali od fundamentów, aby przekazać pokoleniom, jeśli nie autentyczną, to przynajmniej dokładną formę tych pomników, żywą w pamięci i dostępną w materiałach. (...) Poczucie odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń domaga się odbudowy tego, co nam zniszczono, odbudowy pełnej, świadomej tragizmu popełnionego (czasem JK) fałszu konserwatorskiego” (Majewski 2009).

BIBLIOGRAPHY

- Architektura obronna, t. III – waloryzacja i ochrona, Warszawa – Białystok 2009, s.384-400
- Bacon R., (2017) 5 Ways John Ruskin Shaped the Art. *World Today*, 2017, w: <https://www.sleek-mag.com/article/john-ruskin/> (Accessed: 09-02-2024)
- Bobolice (2015), Zamek królewski (rekonstrukcja), 2015, w: <https://www.zamkipolskie.com/bobol/bobol.html> (Accessed: 09-02-2024)
- Bogdanowski J., Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (ewolucja metody), *Teki Krakowskie*, z. VI, Kraków 1998.
- Kępkowicz A., Analiza wizualnych form krajobrazu kulturowego z wykorzystaniem formalizacji. III Forum Architektury Krajobrazu, 2008,
- Klupsz L., Krajobraz kulturowy jako kategoria zabytków i jego specyfika, 10.2458/ODK_2016_02_04.
- Korzkiew – zamek rycerski, 2013, w: <https://www.zamkipolskie.com/korzkiew/korzkiew.html> (Access 11.06.2024)
- Krempa A., Wolnik M., Zawilińska M., Waszczyszyn E., Ochrona historycznej architektury obronnej w stanie ruiny, *Przestrzeń – urbanistyka – architektura* 1/2017, DOI 10.4467/00000000PUA.17.018.7136
- Kurek J., (1989) Krzyżtopór – bez właściciela, w: *Spotkania z Zabytkami*, dwumiesięcznik ogólnopolski, 1/1989 r., s. 34-37.
- Kurek J., (2012) Krzyżtopór – doktryna albo życie..., materiały międzynarodowej konferencji ICOMOS, Zamki w ruinie – Kraków, 13–15 września 2012.
- Kurek J., (1999) Krzyżtopór, w: *Renowacje*, dwumiesięcznik ogólnopolski, 2/1999, s. 88-94
- Kurek J., (2013) List otwarty: O przyszłość zamku Krzyżtopór w Ujeździe., 2013 (archiwum autora)
- Kurek J., (2007) Moje pasje: Krzyżtopór – 30 lat później, podsumowanie stanu badań Zamku Krzyżtoporskiego w Ujeździe, dwumiesięcznik *Nasza Politechnika*, 6/2007.
- Kurek J., (2017) Krzyżtopór castle in Ujazd – as a part of the world heritage, in: *Space & Form* 30_2017.
- Kurek J., (2009) Zamek Krzyżtopór – odbudowa czy trwała ruina?, [w:] materiały międzynarodowej konferencji nt. architektury obronnej – Zamki, grody, ruiny, Ciechanowiec 22-24.X.2009, seria *Architektura obronna*, t.III - waloryzacja i ochrona, Warszawa-Białystok 2009, s. 384-400
- Lasecki J., W., (2024) Chybione tłumaczenia Karty Weneckiej i teorii Aloisa Riegla podstawą polskich doktryn konserwatorskich?, *Wiadomości Konserwatorskie*, 77/2024
- Lasecki J., W., (20212) Jak poprawić los zabytków, *Rzeczpospolita* 21.06.2012
- Lasecki J., W., (2023) Ontologiczne aspekty ochrony zabytków. Wielorakość czy struktura pojęć w ocronie i opiece nad zabytkami?, *Renowacje i Zabytki* II/2023
- Lasecki J. W., (2024) Zamek Bobolice – rys historyczny, Wydawnictwo Dukle, Bytom 2024.
- Majewski P., (2009) *Ideologia i konserwacja*, Warszawa 2009
- Mika K., (200) Średniowieczny zamek w Korzkwi, praca magisterska, Akademia Pedagogiczna Kraków 2007,
- Mirów, średniowieczny zamek rycerski, w: <https://zamkomania.pl/mirow.php> (Access 19.08.2024)
- Niewalda W., (1995) Średniowieczny zamek w Korzkwi w świetle ostatnich badań architektoniczno-historycznych, w: *Teki Krakowskie* II/1995.
- Riegl A., *Der Moderne Denkmalkultus*, Wien-Leipzig 1903.
- Ruina(cja), Widok. Teorie i praktyki kultury wizualnej 4(2013), Instytut Badań Literackich PAN, Instytut Kultury Polskiej UW, 2013, w: <https://www.pismowidok.org/pl/archiwum/2013/4-ruinacja/ruinacja>. (Access 19.08.2024)
- Skrzypek M., Porządkowanie krajobrazu – jedna z metod, *Teatr NN* 2024, w: <https://teatrn.pl/leksykon/artykuly/porzadkowanie-krajobrazu-jedna-z-metod/> (Access 19.08.2024)
- Skyscraper City Forum, Jura, Bobolice, rekonstrukcja zamku, w: <https://www.skyscrapercity.com/threads/jura-bobolice-rekonstrukcja-zamku.300583/page-10#181>·Apr 24, 2017. (Access 19.08.2024)
- Sołtysik A., Język form Teodora Talowskiego a współczesna kompozycja architektoniczna, Praca doktorska – promotor J. Kurek, Politechnika Wrocławska 2012.
- Stoler A. L., *Rozkład pozostaje. Od ruin do rujnacji*, skrócona wersja tekstu – wstępu do książki *Imperial Debris. On ruins and Ruination*, Duke University Press, Durham 2013, s. 1-35. w:

<https://www.pismowidok.org/pl/archiwum/2013/4-ruinacja/rozklad-pozostaje.-od-ruin-do-rujnacji> (Access 19.08.2024)

Strzelczyk J., Rekonstrukcja zamku w Mirowie. Kiedy warownię będą mogli zwiedzać turyści?, 2022, w: <https://dziennikzachodni.pl/rekonstrukcja-zamku-w-mirowie-kiedy-warownie-beda-mogli-zwiedzac-turysci/ar/c7-16430297> (Access 19.08.2024)

Szlak Orlich Gniazd, Zamek Mirów, w: <https://orlegniazda.pl/poi/2889> (Access 19.08.2024)

Tomkowicz S., Dwór obronny szlachecki z XVI w. w Korzkwi, Uniwersytet Jagielloński, 1910.

Ujazd, ruina zamku Krzyżtopór, w: <https://www.zamkipolskie.com/krzyztopor/krzyztopor.html>

Urbańska M., (2018) Zamek Korzkiew, w: <https://zamek.com.pl/historia/> (Accessed: 09-02-2024)

AUTHOR'S NOTE

The author deals with historical and contemporary wooden and masonry architecture. For more than 40 years he taught Building Construction and Building Materials at the faculties of architecture in Cracow. He was a scientific supervisor of a Student Scientific Club which documented wooden architecture monuments in Poland, Ukraine and Russia. He publishes articles on historical and contemporary wooden architecture, as well as analyses and opinions on the quality of forms in contemporary architecture. He was editor-in-chief of the widely circulated quarterly *Archivolta*. He is a member of the Future of Religious Heritage association. He is the author of numerous exhibitions of watercolor paintings and photographs.

O AUTORZE

Autor zajmuje się historyczną i współczesną architekturą drewnianą oraz murowaną. Ponad 40 lat nauczał Budownictwa i Materiałów Budowlanych na wydziałach architektury w Krakowie. Był opiekunem naukowym Studenckiego Koła Naukowego m.in. dokumentującego zabytki architektury drewnianej w Polsce, Ukrainie i w Rosji. Publikuje artykuły nt. historycznej i współczesnej architektury drewnianej, a także analizy i opinie nt. jakości form w architekturze współczesnej. Był redaktorem naczelnym ogólnopolskiego kwartalnika *Archivolta*. Jest członkiem stowarzyszenia Future of Religious Heritage. Jest autorem licznych wystaw malarstwa akwarelowego i fotografii.

Contact | Kontakt: pakurek@cyf-kr.edu.pl